

AZƏRBAYCAN İNSANININ “AYRILAN YOLLARI” BƏDİ-PSIXOLOJİ TƏHLİL MÜSTƏVİSİNDƏ

Təyyar SALAMOĞLU,
ADPU-nun professoru

(Əvvəli ötən sayımızda)

Sovet hökumətinin çöküşü ərəfəsində belə ağzı - köpüklənə-köpüklənə Kərim Əsgəroğlunu ittiham edən, əslində isə varlığında milliliyin, türkçülüynün ən davamlı xüsusiyyətlərini yaşadan insanların ömrünü zəhərləyən, həyatını oğurlayan Copur Cabbar meydan hadisələrində də öndədir. Ancaq indi ağzı köpüklənə-köpüklənə tamamilə başqa sözlər deyir: “-Bəsdir köklərimizi dandıq, - deyirdi. Bəsdir türkçülüymüzü, həqiqi əcdadlarımızı, soyumuzu, kökümüzü inkar etdik. Kökümü zə qayıtmalıyıq. Azərbaycanlıların türkçülüynü şübhə altına alan vətən xainlərinin, milli satqınların ağızlarını birdəfəlik yummalıyıq. Min illərdən bəri bu yerlər türk torpaqları, Dədə Qorqud yurdu olub və min illər boyu da türk yurdu, Dədə Qorqud vətəni olaraq qalacaq”. Kərim Əsgəroğlu “ilk mitinqlərə tez-tez gedirdi. Bir dəfə hətta tribunaya da qalxdı”. Müəllif təhkiyəsindən məlumat alırıq ki, “Copur Cabbarın “tarixi” çıxışını eşidəndən sonra isə daha mitinqlərə getmədi”. Kərim Əsgəroğlunun həmin sözün birbaşa, həm də məcazi mənasında meydana çökəlməsi yalnız bu “tarixi çıxış”la bağlı deyildi. Copur Cabbarın əlinin içi kimi tanıdığı üçün bu çıxış Kərim Əsgəroğlunun geri addım atmasına, meydan hadisələrinə ümidliliklə baxmasına səbəb ola bilməzdi. Çünki Copur Cabbarın bu hərəkəti Kərim Əsgəroğlu üçün gözlənilən idi. O daha ciddi zərbəni kütlədən alır. Bu “tarixi çıxış”dan sonra “izdihamin uğultusu, kəsb qurtarmayan alqışları” kütlə psixologiyası, meydan hadisələrinin mürəkkəb xarakteri haqqında qəti qənaətlər yaradır. Meydan hadisələrinin fəalları olan iki tələbəsinin hadisələrə və müəllimlərinə münasibəti də Kərim Əsgəroğluna çox həqiqət tələqin eləyir, onun nikbin baxışlarına pessimizm ruhu qatır. Sovet rejimi zamanında olduğu kimi müstəqilliyin ilk illərində də o, özünü “artıq adam” kimi hiss edir. “Artıq adam”a çevrilməsi, cəmiyyətdə layiq olduğu yeri tuta bilməməsi (“kreslo” sahibi olmaq mənasında yox!), maddi sıxıntıları, ailəsinin təhdidləri Kərim Əsgəroğlunun daxilə baxışını gücləndirir. Nəticədə insanın cəmiyyət kontekstində dərkini mürəkkəbləkləri təbii şəkildə təhlil müstəvisinə gəlir. “Cəmiyyəti birçə dəfə boğaza yığılıb Kərimə “fərsizsən, aciz-avaranın birisən” deyən arvadı-

nın, demədiyi bütün başqa vaxtlarda da məhz belə düşünməsi” haqqında düşüncələr onun uğrunda ömür xərclədiyi amalına ilk şübhə sindromunu salır. Mikromühtdən- ailədən, iş yoldaşlarından aldığı arasıkəsilməyən zərbələr onu vaxtsiz ürək ağrısına salmışdısa, bütün varlığı ilə Türkiyə səfərinə köklənən ümidlərinin puça çıxması Anarın bütün təbiəti ilə intellektual olan bu qəhrəmanın ürəyinin dayanması ilə nəticələnir. Ancaq ədəbiyyat qanunları bizi bu ölümdən çox, qəhrəmanın ölümqabağı düşüncələrini tənqidi təhlil sferasına gətirməyə sövq edir. İş yoldaşlarının özləri üçün düzəltmələri komfortlu həyat tərzinə tamah salmayan, uzun illər ali məktəb müəllimi işlədiyi halda “bir həsir, bir də Məmmədnəsir” olan Kərim Əsgəroğlu heç vaxt heç kəsə paxıllıq etməmişdi, əqidəsində, davranışında, inamında və inancında heç vaxt yolundan dönməmişdi, dönmək istəməmişdi, onu döndərmək, özünə tay etmək istəyənləri varlığından qopan hissələrin və düşüncənin təsiri ilə “tərk-silah” etməyi bacarmışdı. Bir türkoloq alim olaraq çalışdığı sahədə irəliləyişlərə, elmi kəşflərə imza atmağı özünün müqəddəs amalı sanmışdı, həyatının mənasını bunda görmüşdü, bütün yaşam tərzini buna kökləmişdi. Nəinki Çopur Cabbarlar, heç zahiri hərəkətlərində liberallığı və loyallığı ilə seçilən Sədyar da onu öz yoluna çəkə bilməmişdi. Əksinə, inam və əqidə uğrunda mübarizədə ömrü Sədyarlarla daxili-mənəvi konfliktə keçmişdi. Bu mübarizlik ruhu onda ömrünün son günlərinə qədər davam edir. Son günlərdə qəlbən qəbul etdiyi yaşayış tərzinin doğruluğuna inamsızlıq yaransa da, xarakterinin tələqinləri ilə öz yolunda qalmaq bacarmışdı. Xarakterindəki xeyirxahlıqla Kərim Copur Cabbarın zərbələrindən qoruyan Sədyar müəllim, vəziyyətdən istifadə edərək onu da öz yoluna çəkməyə, elmi prinsipliyindən dönməyə, hamı necə yaşayarsa, onu da elə yaşamağa çağırır. Bu münasibətlər, çağırışlar fonunda bütün qorxulara (işdən çıxarılmaq, atasının yolu ilə göndərilmək qorxusuna) baxmayaraq, Kərim Əsgəroğlu bu tip çağırışlara çox sərt münasibət göstərir:

- Bəs sənə biz kimik?

Bilavasitə milli kimliyimiz və tələpimizlə bağlı olan bu suala Sədyar müəllimin verdiyi cavab sovet rejimi şəraitində yaşayan minlərlə ziyalının dünyagörüşünün ifadəsi kimi səslənir:

- Qoy oturmaşuq, sən allah, qan çıxmayan yerdən qaşıyıb qan çıxartma.

Sədyar və Sədyarkimilər elmi məsələlərə də öz şəxsi mənafeləri çərçivəsində həll verir, ümumi axına qoşularaq gedirlər. Bu, onlar üçün həyatda müəyyən bir mövqə tutmağın ən optimal yoludur. Kərim Əsgəroğlu isə həmişə bu ümumi axına qarşı durur. Çünki o, elmi öz şəxsi rifahına aparan yol kimi təsəvvür etmir, millətə və bəşəriyyətə xidmətin vasitəsi kimi baxır.

Ankara konfransında Sədyarın məruzəsi alqışlarla, Kərim Əsgəroğlunun məruzəsi soyuq qarşılır. Halbuki Sədyarın məruzəsi açıq konyuktura xarakteri daşıyır. “X”, “Ə” hərflərinin Azərbaycan dilində heç bir əhəmiyyətə malik olmadığını isbata həsr edilmiş məruzə Azərbaycan dilinin qanunauyğunluqlarından çıxışa, milli mənafeyə yox, Azərbaycan əlifbasının əsasına türk dilinin əlifbasını qoymaq təşəbbüsünə xidmət edir. Məruzəni aq-

lışlarla qarşılayanlar bu “xidmət”in məqsədini yaxşı başa düşürlər. Görünür, hələ ki, onlar üçün də elmi həqiqət yox, Azərbaycan həqiqəti yox, milli mənafeləri (hətta bu elmi həqiqətin təhrifi hesabına olsa da) əsas götürülür. “Tomsenin tapıntısından sonra türkolojide ən böyük kəşf”ə həsr edilmiş məruzənin soyuq qarşılınması türk cəmiyyətinin də hələ ümumtürk mənafeyini milli mənafedən qabağa çəkməyə hazır olmadığını göstərirdi.

“Burda belə çıxış etmək lazımdı” kimi dırnaqarası “konsepsiya” ilə türkologiyadakı ikinci ən böyük kəşf arasında fərqi mahiyyətinə varılmaması SSRİ-nin çöküşündən sonra müstəqillik qazanmış türk xalqlarının bir-birinə və eləcə də Türkiyə ilə münasibətlərdə kifayət qədər problemlərin olması göstəricisi idi.

Ankara İstanbula gedərkən avtobusda Kərim Əsgəroğlunun Türkiyə türkləri ilə münasibətində və dialoqunda Azərbaycan-erməni münasibətlərinə fərqli rəqursdan baxışlar, qardaş millətin nümayəndələrinin bu istiqamətdə yetərli məlumatla malik olmaması, “bir millət, iki dövlət” konsepsiyasının həyatı güc qazanmasına hələ çox qaldığını meydana qoyurdu. Kərim Əsgəroğlunun (bu məqamda Azərbaycanlı alimin) Türkiyədə işləmək təşəbbüsünün baş tutmamasının məntiqi də iki xalq arasındakı münasibətlərin hələ lazımı səviyyəyə yüksəlmədiyini göstərirdi. Kərim Əsgəroğluna verilən rədd cavabı türklərin (bu məqamda Behicə xanımın) Azərbaycan insanını türk soyundan olan millətin nümayəndəsi olaraq görməkdən çox, sovet tərbiyəsi görmüş insan kimi dərk və qəbul etməsi ilə bağlı idi. Deyilə bilər ki, fərqi nədir Kərim Əsgəroğlunun əvəzinə Qazaxıstan türkünün işə qəbul edirlər. Doğrudur, ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, Qazaxıstan türkü haqqında onu qatı kommunist kimi qələmə verən “sapı özümüzdən olan balta”ların çuğul arayışı yoxdur. Copur Cabbarın Kərim Əsgəroğlu haqqındakı xarakteristikası bizim 37-ci il repressiyası səbəbi ilə daha çox sovetləşdiyimizdən xəbər verən acı həqiqəti ifadə edir. Türk ruhu Kərim Əsgəroğlunun varlığında yaşadığı cəmiyyətin təsiri ilə sovet dünyagörüşü ilə qarışıq bir şəkildə yaşamaqda idi. Nəinki yazıçı, hətta qəhrəman özü də bunun fərqi var. Onun fikrindən özünün “sovet adamı” olması ilə bağlı vaxtaşırı keçən düşüncələr bunu sübut edir. Sovet rejimindən sıyrılıb çıxmış Azərbaycan insanı, birinci növbədə, öz ruhuna səpilməmiş ateizm toxumlarından göyərən bar verən inancsızlığın acısını yaşayır. Kərim Əsgəroğlu Türkiyə türkləri ilə ünsiyyətdə olanda bu qüsuru aşkar hiss edir, acı və təəssüf dolu bir hissə təsiri altında düşünür: “Bədbəxt sovet insanı - öz-özünü qınamı - heç nəyə inam qalmayıb, nə sosializmə, nə dinə, nə allaha, nə

şeytana... Amma axı milyonlarla insan ya ona, ya buna inanır. Ya da başqa bir şeyə - hər halda nəyəsə, ya kiməyə inanır”. Hərçənd ki, Kərim Əsgəroğlu, özünün də xüsusi vurğuladığı kimi, Allaha inanır, lakin varlığını büsbütün bürüyən bir inancla yox. Onun Allaha inamı qan yaddaşından gəlir, intuitiv bir səviyyədedir. Qan yaddaşı ilə Kərim Əsgəroğlu arasına girən sovet rejimi bu inanca zaman-zaman zərbələr vurmağa çalışıb. Möminliyin, Allaha inamın birinci atributu olan “namaz qılmaq”a ironik münasibəti bunun ifadəsidir. Ən acınacaqlı hal budur ki, Kərim Əsgəroğlu öz mövqeyinə, baxışlarına da inamlı deyil, sövq təbii ilə bu cür düşüncənin sovet təbliğatının onun varlığına hopdurduğu fəsad olduğunu dərk edir. Elə bu dərkətmənin təsiri altında öz-özünə etiraf edir ki, “içindəki əsgəri sovet adamının donuq əxlaq qəliblərindən çıxma bilmir”. Və bu “donuq əxlaq qəlibləri” ümumi halda götürəndə Azərbaycan insanını başqa bir “inanc”a doğru sürükləyir. Kərim Əsgəroğlu Azərbaycan mühtində Allaha yox, “kresloya” sitayişin inanc səviyyəsinə qalxdığını düşünməyə də, türkiyəli həmsöhbəti Qarabağ hadisələrində uduzduğumuzun bir səbəbini də “koltuk”a olan ehtiraslı münasibətdə olduğunu söyləməklə əslində içimizdəki şeytani inanca işarə edir: “Amma bana görə hər halda Azərbaycanda koltuk savaşı da bu olaylara bir nedendir”.

Türklərin Qarabağa sevgisi, onun itirilməsinə dözümsüzlüyü, erməninin dərslərini vermək istəyi səmimidir, kökü tarixi yaddaşa bağlıdır. Kərim Əsgəroğlunun bu münasibəti əsəbi qarşılamaşında bu istəyin söz olaraq qalması, olaylar zamanı özünü hərəkətdə göstərməməsi, bir də məsələ ilə bağlı Azərbaycan xalqının ağır yaşantılarının real qiymətləndirilməməsi amillərinin də rolu var. Lakin türkün türk torpaqları uğrunda heç nədən çəkinmədən savaşa girə bilən xarakteri sovet tərbiyəsinin onun şüuruna daimi təsirləri hesabına yaddaşında aktivləşə bilmir.

Amma yazıçı məsələyə daha təmkinli rəqursdan yanaşır. Düşünürük ki, Azərbaycanın müstəqilliyini ilk tanıyan dövlətin Türkiyə olduğunu da, müstəqillikdən keçən çox az bir müddətin iki qardaş xalqın və dövlətin münasibətlərinin lazımı səviyyəyə çatması üçün kifayət etmədiyini də hesaba alır. Bu hesabaalma onun qardaş xalqların münasibətlərinin zaman keçdikcə möhkəmlənəcəyinə bəslədiyi inamda ifadə olunur. Yazıçı əsərdə bu halların metaforik ifadəsini verir.

Kərim Əsgəroğlunun gənclik illərində - təzə evləndiyi vaxtlarda həyat yoldaşı ilə birlikdə Kür çayında qayıqla səyahəti əsərdə onun keçmişlə bağlı xatirələrinin bir səhifəsi kimi yer alır. Qəhrəmanın Aran torpağı - Salıyan, Sabirabad rayonlarının təbiəti, adamlarının yaşayış tərzini, Kür çayındakı gezintiləri haqqında təəssüratlarını keçmişin unudulmaz xatirələri kimi qardaş ölkənin Boğaz sahilində skamyada oturub xatırlaması hansı anlama gəlirdi? Nəyi işarələyirdi? Çünki ədəbi qanunlar tələb edir ki, əsərdə yer tutan hər bir təsvirin, detalın mövzunun ideya-bədii həllində yeri görünsün. Əlbəttə, bu təsvirlərdən çıxış edib müəllifin də, qəhrəmanın da vətən sevgisinin bütövlüyündən danışmaq olar.

(Davamı var)